

ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ (София)

РАЗГРЪЩАНЕ НА НОВАТОРСКИТЕ ТЕНДЕНЦИИ В КНИЖОВНОТО ДЕЛО НА ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ ОТ НЕГОВИТЕ УЧЕНИЦИ И ПОСЛЕДОВАТЕЛИ

В доклада „Търновската книжовна школа и нейното значение за развитието на руската, сръбската и румънската литератури“, който изнесох на международния симпозиум „Търновска книжовна школа, 1371—1971“ в гр. Велико Търново през 1971 г.,¹ поставих въпроса за наличието на новаторски тенденции с ренесансов характер в книжовното дело на патриарх Евтимий Търновски. В настоящата статия, посветена на живота и делото на учениците и последователите на Патриарх Евтимий, ще проследя разгръщането на отбелязаните новаторски тенденции от неговите ученици и последователи и преди всичко от митрополит Киприан, Йоасаф Бдински, Григорий Цамблак и Константин Костенечки.

В какво следва да видим новаторските тенденции с ренесансов характер в книжовното дело на Патриарх Евтимий, разгърнати по-нататък от неговите ученици и последователи?

Главна задача на Евтимий, както посочих в поменатия доклад, е укрепването, издигането и запазването на българската народност, на българската държава и на българската църква в условията на османското нашествие, разгърнало се по времето, когато Евтимий става патриарх и предприема мащабната си дейност. На тая задача служат и произведенията му — с основната си тематика, с основните си образи, с основната си идейна насоченост.

Така неговите жития и похвални слова извеждат образи на български светци или на светци, свързани с българския народ. Трябва да си припомним, че житието на един светец, както и похвалата за него се пишат не само за негова прослава, но и за приобщаване на народа към него и същевременно за дирене помощ от него, за упование в божествената му мощ. От дълбоките недра на българския народ излиза популярният сред него светец Иван Рилски. Патриарх Евтимий му посвещава житие, което е значителна творба на старобългарската литература. Български светец е

¹ Търновска книжовна школа, 1371—1971. С., 1974, с.

Иларион Мъгленски, епископ на някогашния град Мъглен в Македония, на когото Евтимий също посвещава житие. Михаил Воин, на когото Евтимий посвещава похвално слово, е произхождал от някогашното селище Потука, което се е намирало в Централна България, в Казанлъшко.

В края на Житието на Иван Рилски Евтимий се обръща и пряко към българския светец, за да търси от него защита за България, да търси помощ за българския цар Иван Шишман в борбата му с нашествениците. Той пише: „О, пречестна и изпълнена с благодатта на светия дух славо, Иване, обиталище на спасителя и на отца! Като стоиш пред престола на царя на всичките неща, като се наслаждаваш направо на сиянието на единосъщната троица, херувимски като пееш заедно с ангелите трисветата песен и като имаш голяма и непостижима смелост, моли се на всемилостивия си владика да спаси сънародниците ти, единородния ти български народ! Помогни на нашия държавен цар Иван Шишман и подчини под нозете му всички врагове! Запази вярата непорочна, затвърди нашите градове, усмири целия свят, избави ни от глад и пагуба и ни запази от нападението на иноплемениците! . . .“²

В сферата на идеите, тенденциите и реформите на Патриарх Евтимий разгръща своята дейност най-напред Киприан, който става всеруски митрополит. Той върви по свой път, но неговата дейност е свързана с дейността на Евтимий и е вдъхновена от онези идеали, които са били идеали и на Евтимий. Ето защо отдавна е отнесен към Търновската или Евтимиевата книжовна школа.

И в неговото книжовно дело се изявяват новаторските тенденции с ренесансов характер, които се наблюдават в книжовното дело на Евтимий. Така Киприан пристъпва към житието не като средновековен агиограф, който дири да възслави един църковен светец, за да изпълни дълга си на християнски свещенослужител. Той избира „сюжета“ на произведението си, за да влее в него нов смисъл, да проведе нова тенденция.

Нека спрем поглед върху написаното от него Житие на митрополит Петър. Той влиза в списъка на онези, които са заслужили житие не само със своя „богоугоден“ живот на истински християнин, но и заради своята дейност като основател на православния център в Москва, който започва да дирижира „всеруския“ църковен и духовен живот. Това е било така необходимо, когато около Москва са се обединявали руските племена за нов държавен живот след отхвърлянето на татарското господство. Както Евтимий се обръща в своята книжовна дейност към българските народни светци, за да потърси съюзници в своята борба срещу османските нашественици, така и Киприан разгръща култа към митрополит Петър, за да укрепи „всеруския“ митрополитски престол, единството на православната църква в Русия и единството на руската държава.

До написаното от Киприан Житие на митрополит Петър е съществувало житие на същия митрополит, приписвано на ростовския епископ Прохор, съвременник на митрополит Петър, но съвсем кратко, от рода на проложните жития.³ Киприан създава ново житие, пет-шест пъти по-дълго. Тук вече образът на героя придобива необходимите измерения на църковен и държавен ръководител. Въвеждат се събития и епизоди, които

² Превод на В. Сл. Киселков.

³ Срв. Й. Иванов. Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан. — Изв. на Инст. за бълг. лит., кн. VI, 1958, с. 76.

да дадат представа за историческата дейност на героя. Остро се отклонява и стилът на Житието спрямо стила на Прохоровото житие, чийто стил, както го определя историкът на руската църква проф. Голубински, по отношение стила на Киприановото произведение е „скудословесен“⁴.

За всичко казано добре свидетелствуват картината на израстващата като престолен град Москва и предсказанието за нейното бъдещо величие, предсказание, което се свързва с мисълта за превръщането ѝ в „трети Рим“ след залеза на „втория Рим“ — Цариград. Ще ги приведа: „И както прочее божият човек Петър преминаваше градове и места, дойде в славния град, наричан Москва, тогава още малък и немногонаселен, а не такъв, какъвто го виждаме сега. В тоя град беше владетел благочестивият и велик княз Иван Данилович, внук на блажения Александър. Блаженият Петър го видя, сияещ в православие и украсен с всякакви добри дела, милостив към нищите, отдаващ почит на светите божии църкви и на техните служители, любочестив към божествените писания и послушател на светите книжни учения. И божият светител много го възлюби, започна да живее в тоя град повече, отколкото по други места, дава благ съвет на княза, посъветва го да изгради каменна черква на името на пречистата владичица наша богородица и приснодева Мария, пророчествувайки така: „Ако ме, сине, послушаш и издигнеш храм на пречистата богородица в своя град, и сам ще се прославиш повече от другите князе, и твоите сине и внуци ще се прославят у поколенията. И тоя град ще бъде славен във всички руски градове и светители ще живеят в него, и неговите ръце ще възидат върху плещите на враговете му, и бог ще се прослави в него, а и моите кости ще бъдат положени в него.“

Тези думи прочее князът прие с радост от учителя, започна да заляга за черквата със старание и като я основа, започна из ден в ден да преуспява и да се въздига.“⁵

Делото на Евтимий продължава, макар и в скромни размери Йоасаф Бдински. С Похвално слово за Филотея той подхваща една Евтимиева тема и я обработва в Евтимиев дух. Филотея е от онези светици, чиито мощи, пренесени в Търново от цар Калоян, са не само слава, но и опора за българския народ. Пренасянето им във Видин след завземането на Търново от турците е патриотична проява, която не може да не извика вдъхновението на съвременния книжовник. Религиозното чувство се смесва с патриотичното и двете заедно се изливат в Похвалното слово, написано от Йоасаф, за да възстановят рушещата се крепост на българщината в навечерието на османското владичество.

Това става ясно още когато зачетем началото на Похвалното слово: „Вече устата ни се изпълниха с радост, а езикът ни с веселие, да се изразим пророчески. Днес, когато просия светлото ти тържество, божествени лъчи озаряват нас, които идем да ти поднесем похвала според силите си, и просвещават всички, които празнуват с любов. Затова приближавайте се усърдно! Пристъпвайте с пламенни сърца, нека се постараем да се приобщим със светлината! Защото виновницата на нашето тържество не само че е украсена с постнически лъчи, но чрез учението на апостолския дар тя предлага и красотата на величието. Ето защо и ние, като се отдадем на

⁴ Й. Иванов. Цит. съч., с. 77.

⁵ Старобългарският (староруският) текст е приведен у Й. Иванов. Цит. съч., с. 78 сл.

по-голямо старание, нека се подготвим да приемем в изобилие от нейния таен дар.⁶

В най-голяма близост до новаторската книжовна дейност на Евтимий като книжовник израства неговият ученик Григорий Цамблак.

Григорий се изявява подобно на Евтимий като първомайстор на житието и похвалното слово. Той написва жития на Стефан Дечански и на Йоан Нови Сучавски и похвални слова на Патриарх Евтимий и на митрополит Киприан. Към агиографския жанр следва да отнесем и неговия Разказ за пренасяне мощите на св. Петка Търновска от Търново във Видин и Сърбия.

Всички герои на Григорий подобно на героите на Евтимий произлизат от оная среда, в която българският писател живее и работи, и са въведени от него със задачи, подобни на онези, които преследва и Евтимий. Това са задачи със съвременен обществено-политически характер, твърде важни за епохата.

Самото написване на Житие на сръбския владетел Стефан Дечански вече е предизвикано от желанието на автора да навлезе изведнъж в средата на сръбския обществено-политически живот, където го е отвела съдбата на родината му и на целия Балкански полуостров. Да се представи един сръбски крал като светец по времето, когато е било предстоящо нашествието на турците в Сърбия, това е значело да се създаде опора за сръбската държава, каквато опора е бил за българската държава народният светец Иван Рилски, чийто образ извайва преди падането на България под ударите на османските нашественици Евтимий Търновски. При това Григорий вае своя образ сред места и природа, които са вълнували читателите и слушателите, както само една застрашена от чужди нашественици родина вълнува.⁷

Талантът на Григорий Цамблак като писател разцъфтява най-пълно в Похвално слово за Евтимий Търновски. Извайването на образа на Евтимий е напълно в духа на новаторските тенденции в книжовното дело на великия учител.

Образът на Евтимий израства под перото на Григорий Цамблак като образ на велика историческа личност, не като образ на църковен светец. Тоя образ е така необходим, когато България остава без политически и духовен ръководител. Той расте върху фона на неописуемия трагизъм на нестихващо лееща се кръв, на гибел, на безнадеждна раздяла. Евтимий е извикан из небитието като опора на народността, като пример, как трябва да се понасят страданията — с твърдост, с безстрашие пред врага, с непоколебимост във вярата, с устойчивост в любовта към отечеството. Да припомним израза „красител и крепител“ на отечеството. Образът на Евтимий, пресъздаден от Цамблак, излъчва не само обаяние, а сила и величие. Дори палачът се стъписва пред тях, става чудо, ръката му се вдървява и той не може да нанесе смъртоносен удар.⁸

⁶ Похвалното слово на Филотея от Йоасаф е издадено от Е. К а л у ж н и а с к и. Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven. Wien, 1901. Цитираният откъс е превод на В. Сл. Киселков.

⁷ Житието е издадено в: Гласник Друштва српске словесности, кн. X, Београд, 1859.

⁸ Похвалното слово на Евтимий е издадено в цитирания труд на Е. К а л у ж н и а с к и. Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven. Тук е използван преводът на В. Сл. Киселков.

Посочените новаторски тенденции наблюдаваме по-нататък в книжовното дело на Константин Костенечки. Той включва в съвременната литература едно „модерно“ житие — житие-биография — Житието на Стефан Лазаревич. Константин не пише житие на обикновен календарен светец, а житие на държавен ръководител и строител, както върши това и Григорий Цамблак. Стефан Лазаревич е княз от епохата на османското нашествие. Увенчават го високи човешки и владетелски добродетели. И всички са насочени към решение задачите на епохата.

Неговият баща — княз Лазар — наистина е загинал на Косово поле, но героят не изпада в униние, а предприема значително държавно строителство, като се грижи особено за културата и книжнината. Животът продължава и иска дела, които да го придвижват напред и увенчаят с блясък.

Наред с любовта към владетеля трябва да се пробуди и любовта към родната страна. Константин Костенечки я рисува с необикновени за средновековната литература краски. Нека припомним един пасаж: „Тук съществува съгласуване между изворите на реките, кладенците и пределите един към друг, сходство и красота, сякаш един друг тези предели превъзхождат по красота и плодородие. А когато страната оставя зимата и лошото време и се приближава към лятото, въздухът е благоразтворен и хубав. . .“

В епохата на заплаха от страна на нашествениците трябва да се посочи и нейната сила. Константин пише: „Ако някой помисли и за защитеността на тази страна, то тя е защитена от много високи планини. . .“ Между качествата на населението се поменава изрично и неговата мъжественост.⁹

Учениците и последователите на Евтимий Търновски провеждат в произведенията си не само съвременни обществено-политически тенденции, но преследват и свои лични цели. Така се изявява пробудената от ренесансовото зазоряване личност.

Киприан, както е известно, води продължителна и тежка борба, за да заеме московския митрополитски престол. Срещу неговата кандидатура са били както всеруският митрополит Алексей, така и великият московски княз Димитър Донски. И, разбира се, не са липсвали съображения, интриги и клевети срещу нежелания претендент за престола. Между нашите народни пословици съществува и една такава: „Добрият владика сам за владика не се слага“. . . И предприемайки написването на Житието на митрополит Петър, Киприан е пожелал да оправдае своята борба за митрополитския престол, да се защити и да заклейми своите противници.¹⁰ Всичко това дава особен тон на Киприановото произведение. Тоя тон се чувства особено в редовете, които рисуват борбата на митрополит Петър за митрополитския престол. Противникът на Петър игумен Геронтий на пример е получил чертите си от ненавистта, изпитвана от автора към неговия противник Митяй. Киприан използва дори светителското „чудо“, за да „докаже“, че е получил московския престол като приемник на митрополит Петър. Разболял се тежко и стигайки до смъртта, той изрича молитва към митрополит Петър: ако на митрополита е угодно той да заеме

⁹ Житието на Стефан Лазаревич е издадено от В. Јагич. Константин Философ и негов Живот Стефана Лазаревича, деспота српскога. — Гласник Српског ученог друштва, кн. XIII, Београд, 1875.

¹⁰ Срв. Й. Иванов. Цит. съч., с. 77.

неговото място на митрополитския престол, нека оздравее и се върне към живота. И това „станало“.¹¹

Григорий Цамблак води — подобно на Киприан — борба за руския митрополитски престол. И подобно на Киприан той използва книжовното дело, за да си проправи пътя към него. Неговото Надгробно слово за Киприан¹² включва една такава тенденция. Тя се изтъква особено там, където Григорий примесва в „словесната плетеница“ на възхвалата съобщението, че е бил повикан в Русия с писмо от Киприан: „Повикани от негово писмо, ние бързахме да достигнем вашите земи. . .“ Изтъква се и с описанието на посещението, което Киприан прави в Търново: тук се общава, че Киприан е бил „брат на нашия баща“, което — бе изказана такава мисъл — може би не е било вярно.¹³

Важна черта на ренесансовата литература е изявата на личността в нея. Личността на автора все по-ясно изказва своите мисли, чувства и възжелания и по тоя начин излиза от безличието, характерно за средновековния писател.

Изявените в това отношение новаторски тенденции с ренесансов характер в Евтимиевото книжовно дело се разгръщат широко в произведенията на неговите ученици и последователи.

В Житието на св. Петка Патриарх Евтимий въвежда своето аз, сякаш търсейки своя личен стил. Той пише: . . . „Но какъв достоен дар да ти поднеса, о честна Параскево? Ти си по-велика от всички земни дарове! Макар и да не присъствувах аз на тогавашното ти посрещане, ала сега те съзерцавам като скъпоценно съкровище и на тебе като на жива от сърце ти казвам, което тогава щях да ти кажа.“¹⁴

Йоасаф Бдински разказва подробно за своето участие в пренасянето на мощите на св. Филотея от Търново във Видин. Подобно на Евтимий и той повишава развълнуваността на своя разказ с авторското си присъствие. Това се вижда добре от приведеното по-горе начало на произведението. Що се касае до първото лице на автора, то излиза веднага подир приведените по-горе откъс: „Коя е тя? Казвам: Тя е преподобната Филотея — украсената с негленен венец Христова невеста“.

Присъствието на авторската личност в произведението на Григорий Цамблак се наблюдава достатъчно често. В Похвалата на Киприан той се включва между посрещачите на „всеруския митрополит“, дори, както видяхме, изтъква, че героят на „Надгробното слово“ бил негов чичо.

В Похвалата за Евтимий Григорий се представя в близкото окръжение на великия патриарх. Присъствието на автора като очевидец на описаното събитие създава сублимност на моментите в произведението: „Гледката предизвикваше сълзи дори в самите камъни на града! Деца се разделяха с бащите си и братя от родни братя: защото не се отвеждаха всички заедно, та да се утешават поне като се виждат, а едни, които се отличаваха по род, по богатство или по красота на лицето си, се заточ-

¹¹ Срв. История русской литературы. Изд. АН СССР. II 1, с. 235.

¹² Вж. Словото у Б. С т. А н г е л о в. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958.

¹³ Срв. J o h. H o l t h u s e n. Neues zur Erklärung des Nadgrobnoe slovo von Grigorij Camblak auf den Moskauer Metropoliten Kiprian. — Slavistische Studien zum VI internationalen slavistenkongress in Prag 1968, München, p. 372.

¹⁴ Превод на В. Сл. Киселков.

ваха, а други се оставяха. Ония дни бяха дни на плач! Защото има ли нещо по-горчиво от преселението и по-тежко от разлъката с родни, от спомена за родината и за своите, който винаги пробужда сърцето като с жило.“

Новите и големи идеи, с които Патриарх Евтимий живее, са изисквали подходящи литературни структури, за да бъдат възприети и внушени. Чувствайки това, от една страна, и, от друга, включвайки се в тежните за по-богата изразителност, свойствени на ренесансовото пробуждане, Евтимий въвежда в литературата нови форми на изразяване, нова система от художествени средства, нов стил.

Тук, на първо място, следва да се отбележи началото на онзи стремеж към красота и съвършенство, който е характерен за Ренесанса. Евтимий се стреми да пише „по законите на красотата“ — „по лепоте“. Неведнъж създаденият от него текст свидетелства, че се отнася съзнателно към изискаността на словото, че търси неговата въздействена сила. Той дори пише Житието на Иван Рилски, защото е недоволен от „неумелостта“ и „грубостта“ на посветените му по-рано жития: „Кое то някои неумело и грубо са описали тези, които са живели преди нас, ние усърдно се постаряхме да го разкажем прилично, както се следва. . .“ В Житието на Иларион Мъгленски съобщава, че като не намерил достатъчно материал за своя герой, написал произведението си „не по лепоте, а по възможному“.

Евтимий развива особено изкуството на „словестните плетеници“. Това е изкуство на богати стилни фигури, което като че ли предшества изкуството на по-късните барокови писатели, маринистите, евфуистите и пр. Особено изразителни са сравненията. Евтимиевият светец се стреми към духовните знания и подвизи, а царят се стреми към него като „елен към водни извори“ в жътвени часове. В своя живот на аскетизъм, размисъл и молитва светецът налива с мед медени пити „като трудолюбива пчела“ и ги слага в скривалището на сърцето си.

Образността и изобито стилът на Евтимий получава широка популярност сред книжовниците и допринася да се оформи, разбира се, заедно с книжовното му дело като цяло „Евтимиева“ книжовна школа. Неговото слово остава паметно сред съвременници и следовници. Известни са думите на търновци, казани за него: „По-добре слънцето да бе угаснало, отколкото Евтимиевият език да замлъкнеше“.

Евтимиевото словесно изкуство пулсира в книжовното дело на Йоасаф Бдински. Неговата загриженост да възхвали „достойно“ героинята на своето произведение личи от авторската му ремарка. „На мене е необходимо много ум, за да я възхваля.“ „Словесни плетеници“, емоционални възгласи, сравнения, метафори, подходящи цитати изграждат образи и картини в неговото Похвално слово и навсякъде се наблюдава стремежът към красота и динамика, който се успоредява с подобния стремеж у Евтимий и в който можем да съзрем новаторска тенденция с ренесансов характер.

Новите форми на изразяване се разгръщат с цялата си пищност под писателското перо на Григорий Цамблак.

Още като въвежда образа на Евтимий в Похвалното слово, Григорий плете венеца му с оная пищност, която развива в българската литература Евтимий. „Словесната плетеница“, която аргументира необходимостта от написването на труда, започва със сравнение със старобиблей-

ски образ, преминава в дълга върволица определения с възвишаващ смисъл и се изгражда като патетичен въпрос, който не търси отговор, а иска да разпали въображението и да създаде представа за великия деец, обогрена ярко емоционално.

Извайването на образа със слово е изкуство, което използва богати лични впечатления, припомня характерни черти на героя, загатва за съществени особености. И същевременно е осмислен акт, който използва широката палитра на красноречието, основава се на осведоменост за високите постижения на библейската художественост и в края на краищата издава писателско самочувствие. Ще си позволя да приведа и следващия пасаж на произведението: „Ала какви словесни похвали да изтъкнем за него, който, макар и да беше оратор повече, отколкото може да се каже, съветваше любителите на словото да величаят добродетелта с мълчание вместо с реч; който надхвърляше границите на самата природа; който цял се възхищаваше при съзерцанието на небесните и който уверяваше, че не трябва да се изживява земният живот другоаче освен в изучаване езика, който проповядва божествената истина и за който псалмопевецът, когато съчинявал песната си, е рекъл: „Езикът ми е перо на бързописец“?

Григорий продължава в същия дух и постепенно изпод перото му излиза един тъй плътен образ, че той израства високо над образите, създадени от Средновековието. Той не прилича на сухите и безжизнени светци, нарисувани върху средновековните икони, а одухотворен и жизнен остава трайно в съзнанието ту израснал величествен, ту съгрят с огъня на любещо сърце.

Григорий създава не божество, а личност, въпреки че си служи с езика на „свещеното писание“. Създава личност, защото чертите на образа никнат от действителността. Възвишеният патос не бива да ни попречи да видим тези черти, които са свидетелство за едно ренесансово отношение към действителността.

Тук ние нямаме възможност да разкрием всички особености на Григориевия стил. Целта ни е само да покажем как се разгръща създадената от Евтимий новаторска традиция. А тая традиция у Григорий действително се разгръща, и то по посока на ренесансово отношение към човека и живота и към изкуството на словото.

Ренесансовата реформаторска дейност в литературата се изявява с особена пълнота в работата за преработване на наследените от миналото и използвани книги. В епохата се явява една идея: че книгите са покварени и че е нужно едно общо тяхно „изправяне“. Такава идея е напълно естествена в епохата на ренесансовото зазоряване. Тя се изразява не само в „изправяне“ на правописа, но и в нова редакция на всички книги, дори в нов превод. Сам Евтимий предприема подобно „изправяне“ на книгите. На неговото перо принадлежи редакцията на най-важните богослужебни книги: на Литургията на Йоан Златоуст, на Литургията на Василий Велики, на Преосвещената литургия. Евтимий прави нова редакция и на Бориловия Синодик. Същевременно той превежда Устав на Литургията на Йоан Златоуст, Литургия на апостол Яков, молитви (срещу епидемии, за въвеждането на епископ или митрополит, за дъжд, за царя¹ и др.).

Голяма дейност за преработване на старите книги предприема митрополит Киприан. За нея съобщават още съвременниците му: „С изправлението на книгите и със своето учение той светлее повече от слънчевите зари“ (Бележка в ръкопис на Успенския събор в Москва от 1403 г.¹⁵) От своя страна т. нар. Степенна книга, отнасяна към XVI в., съобщава и за преводи от „гръцки език на руски език“¹⁶. За тази дейност на Киприан в областта на „изправянето“ на книгите Й. Иванов пише: „Ревизирането на богослужебните книги, което особено се бе засилило през XIV в. в Света Гора, Византия и България, не можеше да не привлече и Киприана, който се бе срасъл отблизо с това религиозно и книжовно движение. Затова и една от задачите на Киприан в Русия беше да се потруди за „изправянето“ на книгите. . .“¹⁷ Някои паметници определят по-точно книгите, които Киприан е редактирал или превел; някои от тези книги са основни за християнската църква.¹⁸

Григорий Цамблак говори с извънредно голям ентузиазъм за „изправянето“ на книгите от Евтимий: „Като унищожи всички стари книги, този нов законодател носейки новите с ръцете, с които се труди, слезе от върха на планината на ума и предаде на църквата като някакви написани от бога скрижали истинското небесно съкровище: всички нови, всички точни, съгласни с евангелието, непоколебими в силата на догмите, като божия благодат за душите на благочестивите, като нож за езиците и като огън за лицата на еретиците. И заедно с Павела се провикваше: Старото отмина; ето, настана всичко ново.“ Очевидно Григорий приема „изправянето“ на книгите от Евтимий като крупно историческо дело.

Ведно с „изправянето“ на книгите върви и знаменитата реформа, която Патриарх Евтимий предприема в областта на графиката, ортографията и литературния език. Вече знаем същината на реформата: 1. Установяване на твърд азбучен състав, в който се включват всички известни букви (и такива, които са загубили смисъла си поради това, че звуковете, които са отбелязвали, отдавна са изчезнали в речта) и нови буквени начертания за специални означения. 2. Доближаване на правописа и езика до правописа и езика на текстовете от първия период на старобългарската писменост. 3. Доближаване на графиката и правописа до гръцката графика и правопис и ориентация на литературния език към гръцкия литературно-езиков узус.

Както е известно, терминът „Ренесанс“ означава буквално „Възраждане“ — „възраждане“ на класическата древност. Класическата древност е създала „модели“, които се включват в ренесансовата идеология и култура.

Реформата на Евтимий „възражда“ „модели“ от класическата древност — от класическия период на старобългарската писменост, за да установи твърд азбучен състав, който има за задача да въведе единство в книжовната реч и книгописането. В книжовната реч и книгописането по онова време не съществува никакво единство — в различните кул-

¹⁵ Вж. Й. Иванов. Цит. съч., с. 28.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там, с. 70.

¹⁸ Освен студията на Й. Иванов вж. и В. Сл. Киселков. Проуки и очертания по старобългарската литература. С., 1956, с. 222 и сл.

турни средища се пише различно. Основни причини за това са отдалечаването на книжовния език от традицията под влиянието на развитието на живия народен език и отсъствието на ръководен орган в областта на книгописането. Възникването на по-висок духовен живот през тази епоха и усилията на Евтимий да организира българския държавен живот, за да не рухне българската държава под ударите на османското нашествие, налагат и езиково-правописната реформа, доколкото различията в тая област преди всичко създават у интелигенцията представата за дезорганизираност. Що се касае до доближаването на графиката и правописа до гръцката графика и правопис и ориентирането на литературния език към гръцкия литературно-езиков узус, това може да се постави в зависимост от общия интерес на Ренесанса към гръцката култура, която Средновековието е пренебрегнало.

И нека добавим, че реформата в областта на графиката, ортографията и литературния език може да се разбере напълно, ако се разглежда като част от една цялостна реформа на книжовната дейност.

Реформаторска дейност в областта на графиката, ортографията и литературния език предприема в голям мащаб след Евтимий и в духа на Евтимий Константин Костенечки. Пишейки големия си труд „Разяснено изложение за буквите“ (*Сказаніе изъяснено о писменехъ*),¹⁹ той изхожда от съображението, че книжовната дейност в Сърбия, където е подирил спасение и поле за дейност след завладяването на България от турците, е дълбоко покварена. И предлага система за нейното обновяване. Тая система включва правописни, графични и езикови въпроси, които трябва да изведат книжовната дейност в Сърбия из съществуващия хаос и да наложат единство чрез правописни, графични и езикови норми.

В реформаторската си дейност Константин Костенечки се позовава на реформаторската дейност на Патриарх Евтимий, на реформаторската дейност, предприета в България, която според Константин имала значение не само за България, а и за „околните царства“. Той пише: „Защото и в търновските земи така били загинали буквите, но царят и патриархът ги просветил; и виж какво голямо добро им направили, че това, което те посадили и създали, не било само за тогава или само за тяхната област, а завинаги — даже и досега то просвещава и околните царства; ако ли не е така, нека ме осъди който не е съгласен с това, което казвам.“²⁰

Подобно на Евтимий Константин Костенечки се стреми да „възроди“ създадената от Кирил и Методий езиково-правописна система, т. е. българската и славянска езиково-правописна класика. Както отбелязах, нейното „възраждане“ е в духа на Ренесанса.

И Константин като Евтимий при изграждането на своята езиково-правописна система се обръща към гръцката езиково-правописна система. Гръцки той знае така добре, че се назовава „преводач“ — раз-

¹⁹ Трудът е издаден от И. В. Ягич. Рассуждения старины о церковно-славянском языке. — В: Исследования по русскому языку. Т. 1. СПб., 1885—1895. Съкратена редакция издаде Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1967.

²⁰ Преводът принадлежи на В. Сл. Киселков.

бирай преводач от гръцки език.²¹ Както посочих, обръщането към гръцкия език и култура е характерно за Ренесанса.

От съществено значение за удостоверяването на ренесансовия характер на реформата на Константин Костенечки е, че тя се включва в една широко замислена обща реформационна дейност. Константин Костенечки я свързва с реформа в образователната система и с реформа в целия морален и културен живот в Сърбия. Той разкрива недостатъците на съвременната образователна система, както това вършат на Запад например Франсоа Рабле или по-късно Ян Амос Коменски, и прави предложения за нейното реформиране. Предложенията имат по-общ и по-конкретен характер. Нека приведем някои негови мисли, които представят цяла „педагогическа програма“ за епохата:

„Причините за покварата на всичко това трябва да се премахнат чрез правилното учение. За покварата на всички тези неща, за които преди говорихме и за които не споменахме, а още повече и за ересите, за които ще говорим, необходимо е да се знае, че само старите трябва да обучават младежите, като отначало започват да обясняват всичко правилно. И никой да не се надсмива на това, което казвам, защото писмеността се поквари не от старите, а поради обучението от ленивите и злите. Ето защо тя трябва да се излекува от онова, което се е покварила. Ако ли някой, при все че е стар, притежава младежко незлобие и старчески разум, чрез тези средства той може най-бързо да унищожи корените на разтлението, а още повече, ако изпълнява заповедта на божествените писания: „Като вървиш по пътя на усъвършенствуването“. Когато виждат, че младите по-добре проумяват писанието, тогава старите, дори без да искат, от срам сами ще подирят пътя.“

Изследователите на Константиновото „Сказание за буквите“ неведнъж с изненада констатира, че от разсъжденията по езиково-правописните въпроси Константин преминава към разкриване на „отрицателни прояви“ в съвременния обществен живот в Сърбия. Константин не само ги констатира, но ги и атакува. Стига дори до изричане на проклетия спрямо нарушителите на нравствените норми.

Как се обяснява това „сюжетно неединство“ в трактата? Изтъква се, че „отрицателните прояви“ били във връзка с правописния въпрос: „Авторът сякаш иска да каже: покварен морал — покварен правопис.“²² Това обяснение ни се струва недостатъчно. Езиково-правописната реформа се предприема като важна точка в една голяма реформаторска програма, която има отношение към ренесансово-реформационната дейност на съвременна Европа; нека обърнем внимание, че Константин Костенечки е съвременник на чешкия реформатор Ян Хус.

Голямата обществена програма на епохата насочва реформационното си жило особено към духовенството. Така е и у Константин Костенечки. Духовенството обаче е голяма сила и за провеждане на реформата се разчита на светските властодръжци. И Константин Костенечки се обръща към сръбския владетел Стефан Лазаревич с покана за енер-

²¹ Такъв Константин се назовава в края на Житието на Стефан Лазаревич, пред акростиха: „Странно и изредно на земли владычествовавшему страннии рабъ приносить словоущоумоу деспоту Стефану пръводьникъ Костадинъ.“ Цит. съч., с. 327.

²² История на българската литература. I. С., 1962, с. 319.

гични реформи, за реализиране на предложенията, които той прави в своето „Сказание за буквите“.

Условията, в които работят Евтимий Търновски и неговите ученици и последователи, са такива, че не може да се очаква блестяща ренесансова зора. Става дума само за известно ренесансово пробуждане. Османският феодализъм, който се установява у южните славяни, ще възпре новото развитие и Ренесансът („Възраждането“) ще се разгърне след векове. От своя страна руският помещически строй и състоянието на икономиката в Русия не ще позволят Ренесансът да се разгърне по-енергично. Той ще тлее продължително и не ще изпълни докрай своите исторически задачи, ето защо Барокът ще поеме неговата функция и тепърва векът на Просвещение ще осъществи напълно неговите високи стремежи.